

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XIV

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2006

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 14. – Рівне: РДГУ, 2006. – 100 с.
УДК
811.161.2

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем мовознавства, системних відношень української мови, лінгвістики тексту, теорії мовної освіти та культури мовлення.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, викладачів та студентів, учителів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики і фонетики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'язнавства Київського славистичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядники: Якимчук О.І., Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 26 травня 2006 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966–72–81–04–9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2006.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізуються авторські новообразования українських поетів начала ХХ века – представителів літературної групування „Молода Муза”. Определены частотность употребеления лексических инноваций, принадлежащих к различным частеречным классам; частотность окказиональных номинаций, функционирующих в поэтическом словаре Б. Лепкого, С. Чарнецкого, С. Твердохлиба, В. Пачовского, П. Карманского, О. Луцкого; частотность использования поэтами различных способов словообразования; частотность использования корневых морфем определенной семантики. Выделены тематические группы номинаций, наиболее активно пополняемые новообразованиями.

УДК 811.161.2'373: 821.161.2-1.09

Наталія АДАХ

**СЛОВНИК АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ
НОВОТВОРІВ У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ БАРКИ**

В останні десятиріччя в українській лінгвістиці особливий інтерес викликає всебічний аналіз оказіональних слів – позасистемних мовленнєвих одиниць. Вони утворюють специфічну категорію лексичних одиниць, яким притаманне індивідуальне контекстне значення.

Сучасна українська літературна мова являє собою складне явище. Найбільш рухливою частиною мови є лексика, оскільки в її складі постійно відбуваються зміни. Поетичне мовлення є невичерпним джерелом появи різноманітних мовних інновацій, зокрема індивідуально-авторських лексичних новотворів, без яких важко уявити сучасну поезію.

Поповнення українського поетичного словника ХХ століття оригінальними авторськими новотворами спричинене змінами в суспільному, політичному, культурному та економічному житті суспільства. Художня мовотворчість є відтворенням індивідуального ставлення до дійсності. Проте особливість індивідуального стилю полягає не тільки в подоланні традиційного, а й у власне авторському поєднанні та використанні типових образів та мовних засобів. Дослідження системної організації індивідуально-авторських лексичних неологізмів неможливе без їх лексикографічного опису. Однак, саме лексикографування одиниць оказіональної лексичної номінації, зокрема індивідуально-авторських новотворів, є актуальною проблемою вітчизняного мовознавства.

Системне вивчення лексичного багатства творів провідних українських поетів, у тому числі й авторських лексичних інновацій, досі здійснювалось епізодично. Приміром, авторські неологізми так чи інакше (нерідко без спеціальної ремарки) фіксувалися у довіднику

філологічного типу „Лексика „Енеїди” І.П.Котляревського: Показчик слововживання” (Х., 1955), у двотомному конкордансі „Словник мови Шевченка” (К., 1964), у показчику „Лексика поетичних творів Івана Франка” (Львів, 1990), у „Словнику епітетів української мови” С.П. Бибики, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт (К., 1998), у словнику „Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників” О. Рудь (Суми, 2001) [2: 143]. Неологічний матеріал наявний у вигляді додатків до дисертаційних досліджень (напр., Герман, 1999; Сюта, 1995; Вокальчук, 1991; Юрченко, 2003; Жижома, 2003 та ін.). Спеціалізованими працями зазначеного типу є словник неологізмів П. Тичини, укладений Г. Колесником [Колесник, 1971]; „Глумачно-словотвірний словник окказіоналізмів” [Колоїз, 2003] та „Словник поетичної мови Василя Стуса: рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори” [Оліфіренко, 2003]. До різновиду словників мови письменника належить також „Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття”, що нараховує понад 6000 одиниць [Вокальчук, 2004].

Сучасний стан лексикографічного опису оказіонального неологічного матеріалу свідчить про необхідність створення словників авторських неологізмів видатних українських письменників. Завданням пропонованої статті є аналіз складних випадків лексикографічного опису індивідуально-авторських неологізмів, зафіксованих у поезії Василя Барки (описано близько 900 одиниць). Таке дослідження здійснюється з метою укладання „Словника авторських неологізмів Василя Барки”, що надасть суттєвої допомоги при аналізі та систематизації окказіоналізмів.

Джерелами для створення словника є оригінальні поетичні твори, опубліковані в збірках „Апостоли” (Авгсбург, 1946), „Лірник” (Нью-Йорк, 1968; Київ, 1992), „Океан” (Нью-Йорк, 1979; Київ, 1992). Лексичні інновації добираються методом суцільної вибірки.

Авторські лексичні інновації здатні об'єднувати зміст тексту в одне ціле. Оскільки okazіоналізми без контекстуального оточення втрачають сенс, то в словникову статтю обов'язково повинен входити відповідний ілюстративний матеріал.

Словникова стаття „Словника авторських неологізмів В. Барки” матиме такі компоненти: реєстрове слово; його частиномовна належність і основні граматичні характеристики; розгорнутий контекст (мінімальний чи максимальний), у якому вживається описуване слово; довідки різного характеру і призначення:

Зеленостебло, ім., с.р., *Рости, зеленостебло, / золотоцвітню процвіти...* (ВБар3:35 # 1943)

Тлумачення семантики авторських неологізмів загалом не передбачається.

Реєстрові слова подаватимуться за алфавітом і фіксуватимуться в традиційно виділюваних початкових формах, властивих відповідним частинам мови як лексико-граматичним класам слів.

У реєстровій частині „Словника...” зберігаються фонетичні, морфологічні, графічні написання автора чи видавця збірки.

Точна фіксація дати створення індивідуально-авторських інновацій – справа надзвичайно трудомістка і вимагає цілеспрямованої роботи і зусиль не одного укладача, а колективу фахівців [1: 67]. Хронологічна довідка умовно позначається знаком # і фіксується після умовного позначення джерела ілюстративного матеріалу, напр.: **Скарб-зело**, ім., *Надсвіття крилами хмарніти почало / і притінило крин квітучий, скарб-зело, / і кликнуло мандрівницю, що йшла в село...* (ВБар5:22 # 1946). Утім, що характерно для поезій В. Барки, майже всі вони датовані автором (виняток становить збірка „Шляхи” (Харків, 1931), тому можна встановити точний час появи новотвору.

Складними і дискусійними є випадки, коли реєстрове слово не збігається з контекстуальною формою його використання. У таких випадках укладач змушений самостійно надавати авторським неологізмам певної словникової форми, що не суперечить практиці

лексикографічного опису мовленнєвого матеріалу в аналогічних словниках [1: 53]. У першу чергу це стосується індивідуально-авторських форм ступенів порівняння прикметників, напр.: *найнауковіший – Ідкі, в найнауковішій подобі, / лжеводії, до зводку зголоднілі...; найпренесамовитіший – ...руйнуйся, брамо / і башто міста, бо керує прямо / і тріскає зернина лиха, міна / найпренесамовитіша, – як і провина; найніжноводніша – Біжить найніжноводніша [річка – Н.А.] до міста / блакитнокрильна! У „Словнику...” інновації такого типу подаватимуться у відповідній авторській формі вищого та найвищого ступенів порівняння.*

Значні труднощі в процесі лексикографічного опису викликає визначення граматичного роду складених найменувань на зразок *благословення-промінь, горе-змій, пекло-яма*. Встановити стрижневий компонент у таких номінаціях буває досить складно, напр.: *Благословення-променя просім живого: / з висот, моя трудна дорого!*

Нерідко цитата допомагає виявити причину появи інновації. Окрім прагнення уникнути тавтології, намагання зберегти віршовий розмір, ритміку строфи, часто такою причиною є пошук поетом необхідної рими: **Терен-каліка**, ім., ч.р., *Світиться в світі радість, як небо, велика; / дерева небо славлять! навіть і терен-каліка; Хризантемник*, ім., ч.р., *...Прошепотіли в гори, звуть хризантемник: / „– Не пригасни при знаках знаменних!”*

Авторський неологізм – це мовленнєве утворення системного й асистемного характеру, що виникло в процесі індивідуального творчого акта як результат свідомого порушення автором мовної норми. Такі утворення – це периферійні лексичні елементи, створені переважно зі стилістичною метою і вперше засвідчені в письмових текстах художнього та розмовного, рідше – публіцистичного стилю [1: 30]. Авторським лексичним новотворам притаманні ознаки новизни, нестандартності й експресивності. Беручи до уваги викладені вище думки щодо розуміння поняття „авторський неологізм”, до „Словника ...” включаються авторські інновації таких частиномовних класів:

– іменники на зразок *вбивник, документик, ясновистість, доцотворчість, зверхрайськість, з'явець, демінутивні номінації: щebetинка, потворинка, смолчинка, двокрилінка, місто-мурав'їще*, а також

оказіоналізми, утворені шляхом контамінації:
пташенятусенько;

– прикметники і дієприкметники, напр.:
рясностожовтий, помлисто-бузковий, книгозбірняний, вихройдучий;

– дієслова і дієприслівники: *скарбитися, ластовіти, оркестритися, вітрувати, побарвивши, врожевлюючи*;

– прислівники: *білотворчо, білохресно, рушиново, хуртовинно, хмариннично, зверхокеанно, біловедмідно*.

Словотвір авторських номінацій В. Барки в словнику представлений такими моделями:

а) суфіксальні новотвори – *сонатинка, втечник, люстеринко, з'явець, сніжик, псальмик, пелюстинний, доцистий, метелично, полум'яник, райдужник, сертик*;

б) префіксальні – *вистрах, обквіт*;

в) префіксально-суфіксальні – *невесінність, підпекелець, осончений, наскарблений, провесільно*;

г) суфіксально-постфіксальні – *дзеркалитися, оркестритися, кораблитися*;

г) префіксально-суфіксально-постфіксальні – *обдіамантнитися, допрозоритися*;

д) композити – *головоноги, стокрилля, чорноцвіт, світлокради, двозір'я, рожжевокрилий, мільйонноокий, яснокровний, пахучосокий, димножовтий, рудоцегляний*;

е) юкстапозити – *жар-травизна, краса-срібноколірність, врочисто-празниково, дужка-надвечірка*.

Трапляються випадки, коли автор використовує той самий новотвір кілька разів – в одному або ж у різних творах. Це відображається в „Словнику...”, напр.: **Барвовеселчастий**, прикм., *Спішіть, бо зміряє сузір'їв годинник – / зверхчас: над барвовеселчастий звід.* (ВБар2:34 # 1979); *Празничністю від зірок живих, – / іскринно росні! – / барвовеселчата безліч краплин снажить – досвітній процвіт.* (ВБар2:160 # 1981). Порядок розташування ілюстрацій у таких випадках здійснюється за хронологічним критерієм (з урахуванням дати написання творів): **Трояндник**, ім., ч.р., *Від цвіточаи трояндник теплий щодня / без вас плачі склоня...* (ВБар1:296 # 1967); *...покірний і кроткий трояндник / врожевлено, мов пламені лампаді.* (ВБар1:296 # 1967); *... і сад – весь гірляндний! – свічаддя квітуче, – / трояндник: росою горіти знайшовсь.* (ВБар2:19 # 1979).

Окремо слід сказати про правомірність залучення до словників юкстапозитів. Здатність складених найменувань служити назвами, використовуватися у творах як номінативні засоби мови, зумовлює їх важливість функціонування в текстах, де вони становлять смислову цілісність, виступають активними поповнювачами запасів художнього мовлення і поезики, напр.: **Піддашся-дім**, ім., *Спішать на сонця схід, / спурхнувши вдосвіта з піддашся-дому, / два голуби у небі голубому.* (ВБар3:39 # 1943). Такі одиниці характеризують денотат конкретніше, точніше. У загальномовних словниках юкстапозити не фіксуються, тому комплексний аналіз цих оригінальних утворень та лексикографічний опис їх становлять актуальну мовознавчу проблему [1: 21]. Номінації такого типу наявні в багатьох поетів, у тому числі й у В. Барки. Це пояснюється тим, що юкстапозити творяться, в основному, за високопродуктивним типом „узуальне слово + узуальне слово”: **Жар-травизна**, ім., ж.р., *...торкнувся [ігумен – Н.А.] посохом круч дїбровних, / там жар-травизна: парча з соборів.* (ВБар2:274 # 1984)

На основі алфавітного „Словника...” з відповідним ілюстративним матеріалом можливе створення тематичних словників Василя Барки. Наприклад:

Назви явищ природи

Блискавичник, ім., ч.р., *На сонцевих кроснах: блискавичник! ткати – / океан розпалась; Блискавичник! ткати на сонцевих кроснах – / розпалась океан.* (ВБар2:124 # 1980); *Береза в блискавичник зроста, / мережножилчасто добіліти...* (ВБар2:180 # 1981).

Вітерець-левант, ім., ч.р., *... від зорі я з сином дожидала, / вітерець-левант із-за грімкого вала / рукавами переймала* (ВБар1:39 # 1944).

Вулканичнийник, ім., ч.р., *Зористо відтоки багрові течуть; / вулканичнийник прилетів... / розливсь! – біжучі кратерини в кожен шлях – / спожежено: спішать* (ВБар2:94 # 1980).

Доців'я, ім., с.р., *Білокрильниця – від парусів лебедніша; / і врожевлена і присвітись!.. / і вбрана: після струнковости доців'я, / спроміненістю надсвіт* (ВБар2:73 # 1980).

Дошовинець, ім., ч.р., < назва твору >, (ВБар1:343 # 1981).

Дощопад, ім., ч.р., *Веду дощопад недрібний! – / струменями проллю в громівцях, / тисячами додзюрчать...* (ВБар2:178 # 1981).

Зверхблискавка, ім., ж.р., *...від зверхблискавки, в млість на довкільну, / мов звергнуто небесну кадильню!..* (ВБар2:100 # 1980).

Зверхзлива, ім., ж.р., *Тоді – пролилася! лісами плескуча – зверхзлива з хмарин них комор* (ВБар2:196 # 1981).

Зірковник, ім., ч.р., *... там грядкою настав зірковник* (ВБар1:167 # (1949) 1989).

Кара-злива, ім., ж.р., *... коли в красу-срібноколірність, сховають злобу нечестиву / і поклянуться: вікнами домів'я, / і кликнуть грім і кару-зливу, що добрі!* (ВБар1:80 # 1945).

Отже, створення словників індивідуально-авторських новотворів є доцільним, оскільки матеріали словника дадуть можливість коментувати досить велику кількість слів під час стилістичного аналізу художнього твору. На думку науковців, словники авторських новотворів прислужаться як багате лінгвістичне джерело і значною мірою полегшуватимуть науково-дослідну

роботу лінгвістів під час вивчення стилю окремих авторів, допомагатимуть дослідникам стилістики, оказіонального словотворення, поетичної семіотики [3: 196]. Такі словники стимулюватимуть вивчення мови художнього тексту. Сучасна лексикографія не повинна бути байдужою до цього актуального та перспективного лексичного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А.П. Грищенка: Монографія. – Рівне: Науково-видавничий центр „Перспектива”, 2004. – 524 с.
2. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття: проблеми лексикографічного опису // *Ucrainica 1. Současna ukrajinstika. Problemy jazyka, literatury a kultury. Sbornik članků. 2. Olomoucke symposium ukrajínistů 26. – 28. srpna 2004. – Olomouk: Universita Palackeho, 2004. – S.143 – 147.*
3. Жижома О.О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80-90 років ХХ століття. Рукопис дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. – Донецьк, 2003. – 242 с.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются некоторые аспекты теории и практики лексикографирования индивидуально-авторских новообразований, описываются сложные случаи разработки словарных статей „Словаря авторских неологизмов Василя Барки”.

УДК 811.161.2'371.623

Наталія ГАВРИЛЮК

ЮКСТАПОЗИТИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ НЕОКЛАСИКІВ

Виразною стильовою ознакою поетичного мовлення ХХ ст. є активне вживання юкстапозитів – складених номінацій на зразок: *синь-дорога* (Н. Забіла), *земля-зозуля* (М. Вінграновський), *мисль-ластівка* (Д. Павличко), *непомітно-клично* (М. Семенко), *рости-виникати* (М. Зеров), зумовлене можливістю таких слів у лаконічній формі виразити значний семантичний обсяг. Окрім того, вони є експресивнішими порівняно зі сполученням простих слів, пор.: *мисль-птиця* (М. Хвильовий) – *мисль, як птиця*; *дим-попіл* (Юрій Клен) – *дим і попіл*.

Семантичні і словотвірні особливості юкстапозитів частково описані науковцями на матеріалі української й російської мов (Н. Клименко, Г. Вокальчук, Л. Ставицька, М. Шанський, проте й досі немає ґрунтового

дослідження, присвяченого комплексному аналізу таких найменувань. Саме тому ця група нових слів потребує, на наш погляд, якнайбільшої кількості розвідок, що допоможе виявити шляхи і причини виникнення складених найменувань, їхні структурні, семантичні та стилістичні особливості, і в подальшому – зробити теоретичні узагальнення щодо специфіки виникнення і функціонування юкстапозитів.

Значний внесок у творення нових слів зробили українські неокласики, творчість яких з об'єктивних причин довгий час лишалася поза увагою як широкого кола читачів, так і науковців. Численну групу в доробку поетів формують юкстапозити, котрі раніше не були предметом окремого дослідження. Тому метою пропонованої статті є аналіз структурних типів,

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова. Проблема синтаксису	3
Шульжук К.Ф. Внутрішня структура предикативних компонентів складного речення	3
Шкарбан Т.М. Порядок розміщення частин і компонентів у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	6
Шульжук Н.В. Неповні речення в структурі діалогічної єдності.....	9
Щербачук Н.П. Особливості функціонування комунікативних типів простого речення в діалогічному мовленні	12
Кузьмич О.О., Остапчук Ю.В. Причинові структури як вияв екзистенційного світобачення.....	17
Парфенюк Л.А. Імплицитність та редукція як синтаксичні засоби виразності в прозових творах (на матеріалі малих прозових форм кінця ХХ – початку ХХІ ст.).....	19
Ричагівська Ю.Є. Синтаксичний повтор та парцеляція як актуалізатори внутрішньо реченнєвої інформації.....	22
Розділ II. Актуальні проблеми морфології та словотвору	26
Мединська Н.М. Тривалентні дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії з подвійними префіксами	26
Пасічник І.А. Відприкметникова морфологічна вербалізація.....	30
Розділ III. Системні відношення в лексиці та фразеології.....	34
Павлова О.І. Синонімія в термінології та її особливості	34
Степанова О.І. Метафора як показник ідіостилію художнього мовлення.....	40
Вокальчук Г.М., Мамчич Т.І. Частотний аналіз авторських лексичних новотворів у поетичному словнику „Молодої Музи”	44
Адах Н.А. Словник авторських лексичних новотворів у поезії Василя Барки	47
Гаврилюк Н.В. Юкстапозити у творчому доробку неокласиків	50
Воробйова Л.М., Воробйова І.А. Національна мовна картина світу й фразеологія (на матеріалі української, російської та англійської мов)	53
Крайчинська Г.В. Етнокультурна основа польських та українських нумізматичних фразеологізмів	57
Крижанська О.М. З історії кольорів	62
Кірілкова Н.В. Фольклорні традиції в „Синіх етюдах” М Хвильового	65
Мандрик Н.В. Роль церковнослов’янської мови в процесі формування української літературної мови	69
Голоюх Л.В. Лексеми з національною конотацією в історичній прозі Р. Іваничука.....	73
Розділ IV. Актуальні питання лінгвістики тексту.....	79
Войцешук Л.А. Дискурс, мовленнєвий жанр та мовленнєвий акт як категорія організації мовного коду в комунікації	79
Науменко Н.В. Абетковий вірш в українській поезії	81
Тищенко О.В. Вербальні формули побажань в ритуальному тексті: семантика і прагматика	84
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	92
Лещенко Г.П. Соціокультурна компетенція як складова комунікативної україномовної компетенції школярів	92
Олексієвець Л.С. Сучасне ділове листування	95

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XIV

Упорядкування
та наукове редагування
Якимчук О.І.
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

Здано до набору 20 листопада 2006.
Підписано до друку 13 грудня 2006.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний.
Друк на ризографі.
Гарнітура Times New Roman Cug.
Умовн. друк. арк. 10,2.
Обл.-вид. арк. 9,2.
Тираж 100 прим.
Зам. .

Видавничі роботи: обчислювальний центр РДГУ
33000, м.Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет.
(м.Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови)